

Závěrem lze stručně říct, že recenzovaná publikace nepochybně patří k důležitým pracím v této oblasti výzkumu a rozhodně stojí za přečtení. Ukazuje, jak lze účinně spojit lingvistické (stylistické) a sociologické (etnometodologické) metody, a dospět tak k zajímavým výsledkům. Mapuje rovněž důležité mediální události, které se významně podílely na utváření mediálního diskurzu o Romech.

Petr Kaderka

Ulrich Beck: Riziková společnost. Na cestě k jiné moderně

Praha, Sociologické nakladatelství 2004, 431 s.

Konečně, po téměř dvaceti letech, vychází české vydání Beckovy Rizikové společnosti. Ulrich Beck je jedním z nejznámějších současných evropských sociologů, mezi jiným také díky této práci, která poprvé vyšla v roce 1986 a byla přeložena z němčiny do mnoha jiných jazyků. Beck knihu napsal v určité době a jeho metafora „rizikové společnosti“ reagovala na vypjatou atmosféru krize, nejistoty a pocitů přechodnosti – ať již v oblasti intelektuální reflexe, nebo v oblastech veřejného a politického života. Od konce 70. let doznívaly poslední velké snahy o více či méně technokratické vize progresivní modernizace, oslabované ztrátou legitimitnosti svých argumentů pod palbou kritických přístupů k negativním jevům politicky řízeného ekonomického růstu, ekologického pustošení Země, k jadernému zastrašování a závodům ve zbrojení v podmínkách poválečné globalizace a Studené války. Markantním výrazem pocitu přechodnosti byly předpony „post-“, jež měly zdánlivě posloužit k nové orientaci společenských věd v situaci další civilizační křižovatky – v hávu postmoderní či postindustriální proměny.

Na rozdíl od teorií postindustrialismu a postmodernismu neviděl Beck podstatu této velké křižovatky dějin v jakémsi zániku industriální společnosti, v konci dějin, či v konci moderny. Podle Becka modernizace jako

široký sociální proces pokračuje, zatím však nejasným směrem a nejednoznačně. *Nejednoznačnost* je charakteristikou modernizace jako historického procesu – v podobě polymodernosti moderních společností či v podobě protimoderních tendencí civilizačního barbarství totalitních politických a techniko-organizačních systémů, v nichž zvláště v průběhu 20. století triumfoval byrokraticko-technokratický duch kontroly vnitřní i vnější přírody člověka, byl oslavován rozmach technovyvědy pro mírové i válečné účely, narůstala protestní hnutí občanů i nové, technologizované potlačování demokracie a demokratických svobod. Konec tohoto století války, industrializace a konzumerizace kultury i přírody vrcholí v podobě uvědomění mnostranné systémové krize industriální modernizace – nastává situace „rizikové společnosti“. Právě tato situace je podle Becka onou transformující velkou křižovatkou, jejímž jádrem je historicky nebyvalá krize přežití, způsobená globalizací ohrožení všech forem života naší planety a propojená s hlubokou krizí hlavních společenských institucí moderní průmyslové civilizace.

Paradoxem této situace je podle Becka rostoucí závislost přežití planetární přírody jako ekosystému na sociálních institucích moderní průmyslové civilizace v situaci, ve které se rozpadají údajné jistoty osvícenského rozumu a pokroku vědeckotechnologického ovládání přírody, jež (např. v podobě technokratické ideologie) nadále legitimizují (a normalizují) zaslepené, setrvačné způsoby fungování hlavních sociálních institucí industriální moderny: vědy a techniky, státu, kapitalistického hospodářství. *Situace* rizikové společnosti je tudíž poznání, že nikoliv cílevědomý (popřípadě „revoluční“) sociální boj ve jménu zrušení staré společnosti a ve směru nastolení společnosti nové, nýbrž prostá každodennost inovací v procesech modernizace a kumulace jejich nezamýšlených důsledků je zdrojem „tichého“, „neviditelného“ *sebeohrožení* moderní civilizace. Takto například „nová“ ekologická rizika nejsou něčím, co nás ohrožuje zvenčí, nejde o božské či osu-

dové tresty, ani o přirozené přírodní katastrofické jevy jako projevy „slepé živelnosti přírody“ – jde o vnitřní sociální sebeohrožení, které je *sociálně organizováno a institucionalizováno*. Vedlejší, nezamýšlené důsledky institucionalizované činnosti průmyslové společnosti nejsou náhodnými dysfunkcemi, nejsou pouhými nehodami v důsledku selhání „lidského faktoru“, ale – jak ukázala například sociologie organizace a techniky (např. Ch. Perrow) – jsou spíše produkovány *systémově*, v rámci stupňování funkční výkonnosti, efektivity a racionalizace kontroly v rámci *normálního* fungování byrokratických a komplexních socio-technických organizací.

Právě tento koncept přeměny povahy moderního rizika je Beckovi hlavní osou jeho knihy o rizikové společnosti, ve které se pokusil o ambiciózní makrosociologickou teorii krize systému industriální společnosti. Za významné roviny této krize považuje Beck – za první *globalizaci* důsledků průmyslově-technologické civilizace v podobě rizik současné ekologické krize, za druhé prohlubování *individualizace* společenského života a jejích důsledků pro moderní společnost, za třetí krize *politického* života a jeho institucionální podoby, která nestačí zvládat nový charakter rizik jako věcí veřejných (do nichž se rizika zobecněných ohrožení transformují). Těmto rovinám analýzy a kritiky pak odpovídá systematizace jednotlivých částí a kapitol.

Kniha je rozdělena do tří částí: v první, nazvané *Na sopce civilizace* – je exponována tendence ke globalizaci environmentálních rizik a ohrožení, ve druhé – s názvem *Individualizace sociální nerovnosti* – jde o analýzu a deskripci vnitřně rozporuplné emancipace člověka jako jednotlivce, který – nedobrovolně zbaven mediačních kolektivit polostavovského charakteru a jistot skupinových či rodinných pout – stává se závislým na institucích trhu práce a státu (sociální politiky). Třetí část s názvem *Reflexivní modernizace: o generalizaci vědy a politiky* – je věnována politické problematice rizikové společnosti. U této části knihy bych se rád podrobněji zastavil, jeví se totiž jako stále velmi aktuální.

Podle Becka je dnes novým politickým problémem významný sociální *rozpor* dosaďadního podřizování *rozdělení rizika logice rozdělování bohatství a nového kontextu*, v němž jsou rizika univerzalizována, globalizována, vědecky identifikována a – v neposlední řadě také *politicky vyjednávána*. Vědecké poznání, nezbytné při vymezování rizik, nelze izolovat od veřejné politiky, politický systém nelze oddělovat od odborné i veřejné diskuse hodnotící rizika. *Dnešní rizika jsou nadindividuálním produktem industriální vědotechniky a mají dosah, který mění společnost – proto jsou svojí povahou politická, a tím dochází k prolínání sfér vědy, techniky, politického systému i občanského života. Systémová krize rizikové společnosti vede tedy k dediferenciaci sfér sociálního jednání.*

Podstatné i pro dnešní svět pokračující a rozporuplné globalizace společností jsou *závěry* v podobě Beckových náčrtů *scénářů možné budoucnosti*. První ze scénářů (pravděpodobně dosud velmi dobře popsatelný v soudobých společnostech) je podle Becka *realismus zachování statu quo* myšlením, které znamená návrat k industriální společnosti. Pro takové myšlení je typickou *konstanta ekonomismu*, který se odvolává na „objektivní“ *tržní tlaky*. Ekonomistické myšlení rizika chápe jako stimul k inovaci a k novému rozvoji vědy a techniky – důvěra ve starou logiku industriální modernizace odsunuje rizika do sféry budoucího technického zvládnutí. Technologická subpolitika (což je Beckův pojem označující zastaralé chápání industriální inovace a jejích důsledků jako „nepolitické“ sféry) akumuluje potenciál pro radikální změnu společenských vztahů pod ochranou státu – na druhé straně je politika vytlačována do role protektora legitimizujícího *ex post* rozhodnutí podniků, třeba i ve jménu investic do boje s nezaměstnaností. Oslabováním veřejné technologické politiky je to, že vláda či vládnutí se tak samy zabývají moci a legitimizují živelnost. Růst veřejné citlivosti k riziku vyvolává pak politickou potřebu bagatelizace a popření rizik. Bezmoc politiky je výrazem nevidění rozdílu a dokonce přímo protikladu mezi modernou a indu-

strializací – industriální společnost je polo-moderní společností. Až potud je Beckova analýza kritikou empirické situace, kterou se ale snaží překročit svými normativními soudy. Beck je přesvědčen o tom, že principy moderny, uplatní-li se důkladněji, umožní tvůrčí hledání alternativ. Základem politické bezmoci rizikových společností je podle Becka zastaralé myšlení – chybné historické hodnocení situací a vývojových tendencí. Avšak situace rizikové společnosti, ve které zesiluje kritické vědomí a diskuse o alternativním jednání proti pasivitě adaptací na živelné transformace, může podle Becka přerůst do podoby tzv. reflexivní modernizace založené mnohem více na kritice, odstupu a politickém experimentování.

Riziková společnost je situace působící *napříč institucionálními hranicemi politiky a ekonomiky* – rizika jako vedlejší externalizované důsledky výroby, výzkumu, vývoje, inovace spadají do odpovědnosti politiky, nikoli ekonomiky. Ekonomika je tak neodpovědná za to, co sama vyvolává. Politika odpovídá za to, nad čím nemá žádnou kontrolu – politice je ale stále připisována odpovědnost za vedlejší důsledky ekonomických procesů. Podstatným faktem tohoto ústředního rozporu je právě to, *jak a kým* jsou rizika definována – tyto definice rizika aktivizují odpovědnost, netřeba je zastírat, ale spíše je využívat k opětovnému získání a posílení demokratického a parlamentního vlivu. Popírání rizika neodstraňuje, naopak posiluje situaci ohrožení a neovladatelnosti, živí nepřipravenost na „šok z budoucnosti“ a prohlubuje politický úpadek demokracie. Odmítání konvenční politiky občanstvem v takové situaci se týká stále více nejen politiků a politických stran, ale celé soustavy demokratických pravidel. Zesiluje i volání po politickém vůdcovství a „vládě silné ruky“. Vedlejší důsledky politiky, která ignoruje vedlejší důsledky – hrozí, že ji přemění v její vlastní opak, varuje Beck.

Alternativu Beck vidí v *demokratizaci rozhodování o inovacích a technicko-ekonomickém rozvoji*: pokud není techno-ekonomická ino-

vace jako motor stálé sociální změny otevřena širší sociální participaci, kontrole a odporu, stává se modernizace opakem racionalizace. Jestliže je průmyslová společnost založena na vědění a samotná věda nechce mít nic společného s problematikými vedlejšími důsledky, pak vyvstává akutní potřeba *demokratizovat rozhodování* o inovaci, zpřístupnit rozhodování veřejnosti. Beck navrhuje *spoluvládu*, v níž jde především o hlavní cíl, jímž je veřejné rozhodování o výzkumu a investicích ještě před jejich aplikací. Jak tento cíl uskutečnit a nenarážet přitom na dobře známou institucionální *chorobu přebujelé byrokracie a centralismu*? Centralismus je podle Becka zastaralou fikcí, neboť moderní společnost nemá žádné řídicí centrum. Navíc je v situacích rizika a nejistoty třeba větší pružnosti, *flexibilita* je v rozporu s rigiditou centralizace a byrokracie. Bylo by patrně omylem hledat v Beckově knize návod na vyřešení krize institucí, jde spíše o strategický směr alternativní změny. Tento strategický směr podle Beckova názoru spočívá v překonání omezeného *pojetí politiky* jako monopolu specializovaného politického systému – kdy realita stírání hranic politiky v rizikové společnosti znamená nezbytnost jejího vyrovnání se sebeomezením, k němuž historicky došlo v industriální moderně. To znamená, prohloubená demokratizace implikuje potřebu překonávat v našem myšlení zakořeněné, zjednodušující představy o centralizované politické moci určující budoucnost – a zároveň přináší potřebu vidět rostoucí potenciál resistance občanů proti tzv. objektivním tlakům jako *výmluvě* byrokratických institucí – nejen v oblasti veřejné politiky, ale také v oblasti *řízení podniků či vědeckého výzkumu*. Znamená to rovněž relativizování *monopolu na vědění* a zejména nároků na jeho trvalost, platnost. Nástrojem reflexivní modernizace industriální společnosti se má tedy stát *institucionalizace kritiky a sebekritiky*: např. v podobě práva na kritiku techniky v rámci profesí a podniků. Riziková společnost vyžaduje *diskurzivní pojetí politiky* v podobě systému *vzájemné kontroly a dělby moci* mezi veřejnos-